

ROMAN OSSİPOWİTSCH JAKOBSON'UN "KOMBİNASYON- SELEKSİYON" SİSTEMİNİN REFİK HALİT KARAY'IN "SARI BAL" HİKÂYESİNE TATBİKİ

Mehmet Akif DUMAN*

Öz: Grube µ'nin Lacan'ın metafor idrakine karşı öne sürdükleri argüman "sinekdoki" sistemine dayanmaktadır. Yani metaforu kurgulayan kelimelerin aynı kelime alanına sahip olması (*in presentia*) ve farklı alanlara ait olmaları (*in absentia*) arasında yapılacak bir seçim belirleyici olmaktadır. Bu tavır Jakobson'un kombinasyon- seleksiyon ayrımı ile de örtüşmektedir. Bu kavramsal ayrımın Refik Halit Karay'ın "Sarı Bal" isimli hikâyesine tatbikin de göstereceği üzere metaforun A, B ve C kategorileri bir gerekliliktir.**

Anahtar Kelimeler: Roman Ossipowitsch Jakobson, kombinasyon- seleksiyon, Refik Halit Karay, Afazi.

THE APPLICATION OF THE "COMBINATION-SELECTION" SYSTEM BY ROMAN OSSİPOWİTSCH JAKOBSON TO THE STORY "YELLOW HONEY" BY REFİK HALİT KARAY

121

Abstract: The argument of the Group µ against Lacan's understanding of the metaphor is based on the system of "Synekdoche". So a choice between *in presentia* (the words that make up the metaphor own the same word fields) and *in absentia* (own other fields) is determining. This setting coincides with the distinction between combination and selection of Jakobson. As shown by the application of this conceptual distinction to Refik Halit Karay's "Yellow Honey" story, the metaphor categories A, B, and C are a necessity.

Key Words: Roman Ossipowitsch Jakobson, combination- selection, Refik Halit Karay, Aphasia.

ORCID ID : 0000-0002-5633-8268

DOI : 10.31126/akrajournal.481170

Geliş tarihi: 10 Kasım 2018 / Kabul tarihi: 12 Aralık 2018

*Dr. phil. Öğretim Görevlisi. Turcology at the Department of Slavic, Turkic and Circum-Baltic Studies of Johannes Gutenberg University Mainz- Germany.

** Metaforun ABC taksimi şu şekildedir: Tip-A: Masif Metaforlar: Poetik kıymetleri yüksektir. Okur yahut muhatap bunlardan edebî, estetik bir tat alır. Çabucak kavranmazlar. Kısa bir şekilde akla gelecek yakın anlamlıları yahut kolayca yerine konabilecek eş değerlileri yoktur. Metaforik arka plan hazır değildir; verilmemiştir. Bunlar basit "mecâz"lar değildir; deyim-sel değildirler, banal değildirler, klişe değildirler. Semantik bir değer taşırlar. Az ya da çok mübalağa ve benzerlik (teşbîh) taşırlar. Banallik yahut sıradanlık sınırına taşınmaları zaman ile alakalıdır; kullanıla kullanıla biçim, form ve tip değiştirmeleri normaldir. Esas ve ideal form

Giriş

Jakobson *kombinasyon* (birleştirme, tertip etme) ve *seleksiyon* (seçme, ayıklama) kavramlarını* “Dilin Çifte Karakteri ve Metaforik ile Metonimik Arasındaki Zıtlık” (Jakobson ve Halle, 1960: 51-54, 65-70) başlığı altında izah eder. Kavram çiftinin idrak edilmesinde temel *dilin çifte karakteridir*:

Dilin kullanımı, belli dilsel değişkenler ve bunların son derece yüksek karmaşıklık derecelerinin dilsel birimlerine yönelik kombinasyonları demektir. Sözlüksel sahada bu son derece sarihtir. Konuşan kişi kelimeleri seçer ve ilgili dilin sentaktik kurallarına göre bunları *kombine* edip cümle hâline getirir. Cümleler de daha büyük ifadeleri birbirine bağlar. Bu aşamada Jakobson yazarın (en azından konuşan kişinin) durumunu kelime seçiminde tamamı ile özgür olmamak şeklinde özetler. Zira konuşan kişi (nadir bulunan yenilikçilik vakaları dışında) muhatabı ile ortak bir kelime kadrosu içinde hareket etmek

budur. Bunlara “saf metafor” veya “aktif” metafor da denebilir. Tip-B: Zayıf Metaforlar: Şiirsel kıymetleri düşüktür. Okur yahut muhatap ya az miktarda edebî tat alır; yahut hiç almaz. Çabucak kavranırlar, yerlerine konacak kelime yahut ifadeler mevcuttur, ki bunları tasavvur uzun sürmez. Bunlar basit mecâzlardır, deyimsel olabilirler. Banal, sıradan, bayağı ve klişe olma eğilimindedirler. Mübalağa tesiri pek hissedilmez. Bunlara “sözde metafor”, “sahte metafor” ve “uykudakimetaforlar” denebilir. Tip-C: Klişe veya Ölü Metaforlar: Hiçbir poetik değer taşımazlar. Okur yahut muhatap hiçbir şekilde metaforik tesiri hissetmez. Çok sık kullanılırlar, herkes tarafından bilinirler; öyle ki küçük çocuklar tarafından bile kullanılabilirler. Deyimseldirler, kalıplaşmış ifadelerdir çoğu. Bu tipteki bir metaforu belirlemenin en kestirme yolu (deyim kalıbı dışında) kelimenin bağlamdan bağımsız olarak da atıfta bulunabilmesidir. Yani “aslan metaforu” dendiğinde “aslan” kelimesi bir cümle içinde kullanılmasına gerek olmadan zaten peşinen ve hiçbir hayal gücü, idrak, tasavvur kabiliyeti gerektirmeden “cesaret”i ifade ediyorsa o vakit kelime bu gruba girer. Bunlar banal, basit, sıradan, bayağı ve klişedirler. Mübalağa tesiri hissedilmez. Bunlara “ölü metafor”, “donmuş metafor”, “klişe metafor” veya “soyu tükenmiş metaforlar” da denir (Duman 2018, LT 1.3, s.623-4).

* Bilhassa *semiotik* (semiyotik değil) kapsamındaki ana terimleri dilimize çevirirken azami derecede dikkatli olmak iktiza eder. *Kombinasyon* ve *seleksiyon* terimlerinin idrak için parantez içinde benzer ifadelerle (ki aynılarının olması imkansızdır) izah edilmesi ile bunlara ucunda sanki mukallidini mucidi ile aynı literatürde zikretmeye vesile olacak bir karşılık uydurma zorunluluğu içine girmek apayrı şeylerdir. Dolayısı terimsel mananın korunması ve köken ile bağın sabitlenmesi için bu tür kavramların aynı ile alınmasında fayda vardır. Mesela *semiotik* için kalkıp “Gösterge Bilim” demek sayısız hata barındırır. Malumat için *yakın tarihte yayınlanacak olan* şu makaleimize bakılabilir:

Ömer Seyfettin’in “Yüksek Ökçeler” Hikâyesinin Pragmatik Tavrı Eşliğinde Semiotik Kavramlarından “Sembol” ve “Simge” Ayrımı ve “Göstergebilim” Yanlış Adlandırması Kapsamında Eco’nun Semiotik İdraki

Aynı şekilde Danimarkalı “pragmatik” der, Yunan Πραγματολογία (pragmatologia) der, İngiliz “Pragmatics” der, İspanyol “Pragmática” der, Fransız “Pragmatique” der, İtalyan “Pragmatica” der, Hollandalı “Pragmatiek” der, Rus “Прагматика” (pragmatika) der; biz bu sahada onlardan *çok daha ileride* olduğumuz için “edimbilim” deriz. Bu garabet şüphesiz ayrı bir çalışma konusudur.

zorundadır. Yani Refik Halit Karay “Sarı Bal”ı* yazarken kelimeleri değiştirmemiş, yeni kelimeler üretmemiş; dilde mevcut olan kelimeleri kullanarak bir bütün meydana getirmiştir. Dolayısı ile herkesin kullanımında özgür olduğu kelimeler ile böylesi bir bütün meydana getirmek sadece “sıralama” farkından kaynaklanır.

“Gelenler başları Laz başlıklı, arkaları Çerkez yamçılı, haddinden fazla iri, kor-
kuç görünen üç kişiydi. İki basamaklı bir toprak merdivenden indiler. Odaya gir-
mişlerdi. Burası, penceresi, nefesliği olmayan çukur, basık, loş bir yerdi; ahıra
benziyor ve ahır kadar kokuyordu. Dışardan yeni girince keskin ve ekşi bir yaşlık,
gözleri sulandıran bir sirkeleşmiş hava insanı tıkıyor, değişmeye değişmeye çürü-
müş zannolunan zevksiz sıcak, fena bir yağ gibi çehreye yapışıyordu.” (s.69)

“Fena bir yağ gibi çehreye yapışmak” terkiibini hasıl eden kelimeler bili-
nirdir. Fakat birleşerek meydana getirdikleri şey tek tek ifade ettiklerinden
farklıdır.** Bütünlerin bazıları için şu temel cümle geçerlidir: “Bütün, parçala-
rının toplamından fazlasıdır.” Bununla “toplamsallık-üstü” (Übersummati-
vität) hâli kastedilir.*** Yani “fena bir yağ gibi çehreye yapışmak” ifadesi keli-
melerine bölündüğünde kelimeler toplamın kendilerine yüklediği değerini
daha altına ineceklerdir.

Ortak Kod Sistemi

İletişim mühendisinin yahut bu işte erbap birinin iletişim sürecinin özünü
ortaya çıkarması ancak “konuşan” ve “dinleyen” arasında vuku bulan ideal
bilgi değişiminin az ya da çok aynı “daha önce hazırlanmış tasavvurlar ile
mücehhez bir kart-dolabı” ile ulaşılabilir olduğunu kabul etmesine bağlıdır.
Konuşan kişi “tasavvur vesilesi ile hazırlanan seçenekler”den birini seçer ve

* Hikâyenin konusu ve “sürpriz” sonundan ziyade üslubun tematik işleyişe uygunluğu bizi
ilgilendirmektedir. Zira temel amacımız *seleksiyon ve kombinasyon* tavırlarını (içsel-bireysel-
romantik eğilim ve dışa dönük- sosyal ve realist arasındaki ayrımı ihmal etmeden) metafor ve
metonimi kullanımları ile örtüşürmektedir.

Yine de idrak sürecine yardımcı olması maksadı ile özeti verelim. Hikâyenin mevzusu ga-
yet sarih. Eşraftan Külâhçızade Hilmi Ağa isimli bir zat iki arkadaşı ile birlikte âlem yapmak
maksadı ile Sarı Bal isimli bir kadının evine gider. O gecenin nispeten farklı olmasının sebebi
görünüşte temsil-i namus olan sözde vazifeperver kaymakamın da aynı gün eğlence için oraya
gelmesidir. Kaymakam Hilmi Ağa ve diğerleri gelince çocukların yanına, yorganın altına sakla-
nır, fakat polis baskını neticede yakalanmaktan kurtulamaz.

** Konu ile ilgili malumat için *yakın zamanda yayınlanacak* olan şu makalemize bakılabilir:
“Ricœur’nun Paradox Teorisi ve Bühler’in Gestalt’i Bakımından Ahmet Hamdi Tanpınar’ın
‘Abdullah Efendi’nin Rüyalari’ İsimli Hikâyesi”

*** Bkz. Bühler 1978: 257 vd, 349 vd, 315, 355 vd. Bühler, toplamsallık-üstünü Ehrenfels-
kriterleri ile mukayeseli olarak izah eder: s.257, 315, 349.

muhtemelen dinleyen de “ön görülen ve hazırlanan seçenekler”den aynısını seçer. * Bu da istenen etkinin elde edilmesi yani amaca ulaşmak için katılımcıların “ortak kod” kullanmalarını gerekli kılar (Jakobson, 1996: 163). Bu bilhassa dilin mecaz katmanında dil-kültür bağlamına akseder. Mesela, aşağıdaki cümleleri okuyan bir kişinin “âlem yapmak” ifadesini çözümlemesi için aynı kartları muhtevi dolapta karşılık arıyor olması gerekir. Dolayısı ile Türkçe’yi sonradan öğrenen birinin buna intibak edememesi normaldir:

“Canı oynamak, içmek, zevk etmek istemişti; en iyi âlem kiminle yapılabilirdi; Hilmi ağadan keyifli delikanlı değil bu memlekette, vilâyet içinde yoktu...” (s.70).

Aynı şekilde “canı istemek”, “zevk etmek” gibi ifadeler de konuşan ve dinleyen arasındaki “kod birliği”nin önemini işaret eden ifadelerdir.

Alice Harikalar Diyarında’dan bir misal ile devam eder Jakobson (Carroll, 1865, Kap. VI). Konuşan kedinin “pig” (domuz) mi dedin yoksa, “fig” (incir) mi sorusu üstüne, Alice “Pig dedim” cevabını verir. Bu özel ifade ile kedi, Alice’in ifadesini sürdürmek ister. Kedi ve Alice arasındaki küçük kod sorunu “p” ve “f”nin ses özelliklerine indirgenebilir. Kapalı ve dar sesin aynı ses çerçevesinde olması iletinin amacını değiştirir. Burada ayırıcı alamet olarak kapalı sesin sürtüşmeli sese karşı kullanımı öngörülür. Bu aşamada bir dizi ses tahliline girer Jakobson (Jakobson, 1996: 164), ki bunun varacağı noktayı anlamak zor değildir. Birbirine yakın sesli kelimelerin karışıklık hasıl etmesi durumunda bağlam vesilesi ile bir neticeye varmaya çalışırız. Fakat “p” gibi “b, t, d, kg” gibi seslerle kombinasyonu verilen dilin kod sistemi ile sınırlıdır. Dolayısı o dil için ses yakınlığı olmayan kelimeleri birbiri yerine kullanmak sözlüğün suiistimali demektir. Her hâlükârda bireysel kullanımlarda kodlanmış birimleri mutabakatı şartını ararız. Yani yukarıdaki yanlış anlaşılmayı “domuz mu dedin muz mu?” biçimine çeviremeyiz. Arada koskoca bir hece var. Olsa olsa “domuz mu dedin humus mu?” deriz, ki “pig ve fig” arasındaki ses oyununun İngilizce’ye özgü olması sebebi ile tam çevriminin imkânsız olduğunu kabul etmek ile aynı şeydir bu. Jakobson’un odaklandığı “sözlüksel kod”a başka misaller vermek de mümkündür:

“Ocaktaki kuru çam kütükleri şimdi alev alev, bir deniz gibi hışıldayarak yandığınan duvara asılı haşhaş yağı lâmbası sarara sarara ufalıyor, aydınlığın bolluğuyla örtülüyordu. Etrafları servi resimleriyle süslenmiş bakır tabaklar, binlikler kütüklerin kızıl ve oynak ışıkları altında parlıyor, sanki göze görünmez bir fırça mütemadiyen dolaşarak, silip parlatarak üzerlerine cilâlar, renkler sürüyor, süslüyor, uğraşıyordu” (s.70).

* Jakobson bunu MacKay’dan (1952, 183) alıntılar.

Biraz tertipsiz de olsa tasvirin gidişatı maksadı izaha kâfi gelecektir. İlk öznemiz “duvara asılı haşhaş yağı lambası”dır. Bunun “ufalıyor” ve “örtüşüyordu” yüklemeleri ile bağlantısını mecaz içerikli bir zarf grubu izah etmektedir. “Sarara sarara ufalmak” ve “aydınlığın bolluğu ile örtülmek” gibi ifadeler soyut olmasına rağmen idrak ediliyorsa o vakit kod sistemi çalışıyor demektir. Diğer cümlede ise parlayan şey “etrafları servi resimleriyle süslenmiş bakır tabaklar, binlikler”dir. Yer tümlecinin eksik kısmını ise biz tamamlarız: “etrafları servi resimleriyle süslenmiş bakır tabaklar, binlikler+in üzerlerine”. Sonrasında “bunları süslüyor” ve muhtemelen “+ile uğraşıyordu” tamamlamasını da gayri ihtiyari olarak biz yaparız. Bu şekilde bir tetkik şüphesiz “lokasyonel” olmaktan öteye geçemeyecektir. İllokasyonel bakış ile dikkat çeken bu sefer “bir deniz gibi hışıldamak” ve “göze görünmez bir fırça” ifadeleri olacaktır. Çam kütüklerinin yanması ile çıkan sesi denizin hışı/damasına benzetmek ve etraftaki renk oyununun müsebbibi olarak görünmez bir fırçayı işaret etmek yazarın tasarladığı kodlar olarak okura çözümleri maksadı ile gönderilir. Şu hâlde “denizin sesi” ve “fırça-resim-boya” eksenindeki hazır kodlarımızı (kod dağarcığımızı) kullanarak iletişimi yine temin ederiz. Hikâye boyunca iki katman arasında kalmak ve pragmatik boyuta çok geçmemek kod çözümünü garanti altına almak demektir. Ancak mesela aynı paragraf şöyle kurgulansa idi “kod çözümü” konusunda ciddi sıkıntılar hasıl olabilirdi:

“Ocaktaki kuru çam kütükleri şimdi alev alev, kadim zamanlardan kalma bir iblisin intikam homurtuları gibi yandığınan duvara asılı haşhaş yağı lâmbası sarara sarara ufalıyor, aydınlığın bolluğuyla örtülüyordu. Etrafları servi resimleriyle süslenmiş bakır tabaklar, binlikler kütüklerin kızıl ve oynak ışıkları altında parlıyor, sanki göze görünmez bir sihir mütemadiyen dolaşarak, mekânı ve eşyayı bir genişletip bir daraltmak suretiyle üzerlerine cilâlar, renkler sürüyor, gölgeler içinde bükülen kısımları süslüyor ve nihayetinde terkibi bir arada tutmaya uğraşıyordu”

Şu hâlde “kadim zamanlardan kalma bir iblisin intikam homurtuları” ve “göze görünmez bir sihir” kafamızda nesnel karşılık bulamadığı için kod süreci çok daha bireysel katmanda yani “sorunlu bir şekilde” ilerleyecektir.

Her dilde kodlanmış kelime grupları vardır. Bunları bir nevi “söz grupları” olarak niteler Jakobson (Jakobson,1996: 165). Aslında kastı biraz da klişe kullanımlar, öbekler, kelime grupları vs.’dir. Mesela “How do you do?” [Nasılsın] ifadesindeki anlam her kelimenin sözlük anlamı ile bağlantılanır türde değildir. Yani oluşan bütün parçaların toplamı değildir. Bu tür ifade grupları yahut kalıpların kullanımı alışılmışın dışında değildir; fakat dilde çok da sık görülmez. Kelime gruplarının çokluğu içinde tek tek kelimelerin ve sentaktik

kurallar çerçevesinde kurulan kombinasyonların tanıdık gelmesi, kulak aşinalığı hasıl etmesi normaldir. Sözlük alanın sınırları içinde yeni bağlamlar kurgulanması için nerede ise sınırsız bir alan mevcuttur. Fakat bu özgürlüğü oldukça göreceli bulur Beardsley; zira kalıplaşmış yahut sabitleşmiş kullanımları kombinasyon imkanlarımıza dâhil etmek önemsiz değildir. Şüphesiz (oluşumların istatistiksel gerçeği oldukça düşük ise) özgürlük bu minvalde tamamı ile yeni bağlamlar kurgulamaktır. Bu bağlamda özgür kombinasyon imkanlarının ileri dereceli bir skalasından bile bahseder Beardsley. *Ne* seslere yönelik olarak ayırt etmeye vesile olan özelliklerin kombinasyonuna denk gelirse o vakit bireysel konuşmacının özgürlüğü sıfır mesabesinde olur. Kod, verilen dilden yararlanmak için gereken tüm imkanları sağlar. Esas sınırlılık kelimelere yeniden biçim vermekte, yeni kelimeler türetmekte iken cümle bazında yazar (yahut en azından konuşan kişi) büyük bir özgürlüğe sahiptir. Dolayısı ile cümle bazında yerine getirilmesi gereken kombinasyon esaslı sentaktik şartlar ciddi anlamda tesirini kaybetmiştir. Öyle ki bazı basmakalıp kurallara tabi olunması zorunluluğuna rağmen bireysel bağlam kurgulama önemli ölçüde gelişme göstermiştir (Jakobson, 1996: 165). Yani bir yazarın başarısı cümle düzeyinde sentaktik klişelere karşı takındığı tavra göre de belirlenebilir.

Her bir dilsel işaret iki farklı sistem konfigürasyonuna tabidir Jakobson için:

Kombinasyon (Birleştirme, Tertip etme)

Buraya kadarki izahın temeli her işaretin bir diğeri ile birleşim sonucu esas karakterini kazandığı yönündedir.

“Çuha elbiseler giymiş, sakalı gayet biçimli kesilmiş güzel yüzlü genç bir elekçi sazını kuruyor, ayakta kendilerine çeki düzen veren iki taze zillerini vuruyordu.” (s.70)

Yani “kurmak” kelimesi tek başına bir şey ifade eder. Ama bu sözlükseldir, sarıh değildir. Kelimenin esas anlamı ancak cümle içindeki konumuna göre belirlenir. Zira “saz” ve “kurmak” kelimeleri *bağlam* haricinde modern zaman okuru için bir araya gelecek cinsten değildir; her bir dilsel birim bağlam içinde daha basit birimlere hizmet eder. Dolayısı ile *hususî* bağlam daha karmaşık bir dilsel birlik içinde bulunur. Bu şekilde dilsel birliklerin oluşturduğu her bir grup bir araya gelişi yüksek bir konuma ulaştırır.

Kombinasyon ve bağlam-oluşturma aynı işlemin farklı ortaya çıkış şekilleridir.

Seleksiyon (Seçme, Ayıklama)

Seleksiyon iki alternatif arasında vuku bulur; hangisi ilk etapta bir diğere eş değerse ve diğeri bir bakıma eş değer değilse o vakit seçim vuku bulur. Bu

bakımdan *seleksiyon* ile *geçici ikâme* (substitution) aynı işlemin iki ortaya çıkış formudur. Akabinde Ferdinand de Saussure'nün her iki işlemin de dilde oynadığı esas rolü açık bir şekilde izah edişine atıfta bulunur Jakobson (Jakobson, 1996: 166). Fakat kombinasyonun iki türünden (*birbirini etkileme* ve *ardışık bitişiklik*) sadece sonuncuyu, yani “zamansal takip”i esas alır Cenevrelî dilbilimci. Onun idrakine göre fonemin mevcudiyeti birbirini etkileyen (etkileşim içindeki) ayırt edici özellikleri muhtevi bir yapı gösterse de “iki elementin aynı anda telaffuzuna imkân tanıyan” dilin doğrusal karakteri menşeli geleneksel görüşe mağlup olur.* Jakobson “kombinasyon” ve “seleksiyon” olarak adlandırdığı sistem türlerinin Saussure'nün kastı ile “birbirlerini sınırlandıran bir durumda” olduklarını düşünür. Zira ilk sistemde (kombinasyonda) “*in praesentia*” durumu vardır, yani iki ya da daha fazla parça konuşulmuş, malum bir sırada birlikte mevcudiyet gösterirler. Yani “özünde vardır” parçalar. Diğer (seleksiyon) ise, “*in absentia*” yani gıyabındadır. Yani potansiyel bellek-serisini birbiri ile bağlantılı hale getirir. Yani seleksiyon (bu minvalde “geçici ikâme”) birbiri ile bağlantı kurmayan bildirimlerdeki kodların boyutu ile alakalıdır. Kombinasyon ise ya kod, ya bildirim içindeki hususi boyutlar ile yahut da sadece bildirimlerin birbirleri ile bağlantılanması ile ilgilidir. Dinleyici bu bağlamda olası tüm bileşenlerin (kod) bölgesinden seçilmiş, verilen ifadeyi (bildirim) yani bileşenlerin kombinasyonunu (cümleler, kelimeler, sesler vs.) duyar. Bir bağlamın bileşenleri birbirleri ile “bitişiklik-rabitası” içindedirler; yani birbirleri ile “doğrusal ilişki” içindedirler Jakobson'a göre. Buna mukabil “geçici ikâme”de işaretler “eş anlamlı denklik” ve “zıtlıkların ortak özü” arasında hareket eden farklı benzerlik derecelerine sahiptirler (Jakobson, 1996: 166-7).

İşaretlerin Yorumlanması

Jakobson'un Saussure ile bağlantılı olarak izah ettiği bu iki kavramın amacı hem kod ile hem de bağlam ile alakalı olarak, metnin kodlanmış olup olmadığına bakılmaksızın, işaretleri yorumlamaktır.

İşte “Sarı Bal” bu idi. Çatık kaşları altında şurup gibi tatlı, rayihalı zannolunan, insana öpmek, koklamak, içmek iştahası veren iri, mavi gözleri vardı. Bunlar, bir kaynak gibi, daima parlak ve nemli duruyordu. Zaten gözleriyle kaşı, bir de mini-mini, sivri bir sıra mermer beyazlığındaki dişin dizildiği iri ve kırmızı ağzı güzeldi; başka seçme hiçbir yeri yoktu. Yalnız bütün vücudunda, o iri endamlı dökme kehribar vücudunda öyle bir sokulmak, sürtünmek, bir kedi gibi mırıldana mırıldana yataklıklar etmek istidadı göze çarpardı ki işte bu hal, kasaba çapklarının

* “qui exclut la possibilite de prononcer deux elements a la fois” Saussure 1992: 68 vd., 170 vd.

uykularını kaçırrı, akıllarını alırdı. Belki “Şehri ban” kadar, “Fadik” kadar oyunda mahir değildi. Fakat sesi kulaklara değil, doğru yüreğe çarpar; yüreğe işlerdi. (s.71)

Evvla *in absentia* ve *in presentia* üzerinden seleksiyon ve kombinasyonu biraz daha anlaşılır hale getirelim. Aslında ayırım çok basit, ilk cümlede zikredilen “mavi gözler” ile alakalı vasıflardan göze ait olanlar mevcuttur ve kombinasyona dahil olur. Mesela *kaşların altında olmak* göz ile bitişik, bir sıra teşkil eden özelliklerdendir. Fakat “şurup gibi tatlı göz” ifadesi gıyaben mevcuttur, atıftır, Refik Halit’in uydurmasıdır. Bu tür bir kullanım seçme öncülü ile “şurup”, “tatlı” ve “göz” ifadelerini zihinde birleştirmeyi gerektirir. “Şurup gibi bir göz nasıl olur?” sorusuna verilecek cevapta vech-i şebeh oldukça salıntıda olacağı için (ki aslında ideal olan müşebbehin *olmamasıdır*) belirsizlik vardır. Aynı şekilde gözlerin parlak ve nemli olması kombinasyona dahil iken, “kaynak gibi” olması seleksiyondur. Zira kaynak gibi seçimi “göz”ün hemen yanında, onun mantıksal hizasında durmaz. Göze “ay gibi parlak”, “titreyen bir mum gibi parlak” yahut da “cam gibi parlak” da denebilir pekâlâ. *Kombinasyon* ve *seleksiyon* arasındaki bir diğer mühim fark da ilkinde verilmiş olanın diğerinde aranması gerekliliğidir. Bu yüzden kombinasyon ve seleksiyon farklı tavırların tetkikinde de pekâlâ kullanılabilir.

Her iki durumda da “işaret”, başka bir dilsel işaret grubu ile alaka kurar. İlk durumda alternatif bir rabıta söz konusudur; ikinci durumda ise doğrusal bir atama. Bağlamsal anlamı aynı ses dizisi içinde başka işaretlerle bağlantı sayesinde *mutabık* iken verilen bir anlamsal birim diğer, genel anlamı bariz olan daha kesin bir karakter sayesinde aynı koda kalb edilebilir. Bu minvalde semiotik ile alakalı olarak epeyi izahat yapmış idik zaten.*

Akabinde “iletişimin belli çeşitleri”nin, muhataba bildirimini iletmekteki önemini vurgular Jakobson. Bu aşamada sorun çıkaran, idraki zor olan ögeyi “kod” olarak niteler. Yani “çözülmesi gereken” öge bildirim bir parçası olarak kod ile içsel bir ilişkiye sahiptir. Ayrıca bildirim ile dışsal bir rabıta üzerinden bağlantılıdır. Her iki rabıta çeşidi de dilin farklı türlerini temsil eder (Jakobson,1996: 167). Bu noktada iletişimin değişimli yani karşılıklı olması ile (iki kişinin konuşması), konuşandan dinleye giden tek taraflı bir şekilde

* Malumat için *yakın zamanda yayınlanacak* şu makalelerimize bakılabilir:

- Sabahattin Kudret Aksal’ın “Vav’lar”ının Semiotik Bakımdan, John R. Searle’ün Divergence Bakışı İçinde ve Dil-Eylem Teorisi (Speech-Acts) Çerçevesinde Ele Alınması,
- Charles Sanders Peirce’in Semiotik Anlayışı’nın Bühler’in Organon Modeli İlavesi ve Memduh Şevket Esendal’ın “Mendil Altında” Hikâyesinden Misaller ile Tahlili,
- Ömer Seyfettin’in “Yüksek Ökçeler” Hikâyesinin Pragmatik Tavrı Eşliğinde Semiotik Kavramlarından “Sembol” ve “Simgе” Ayrımı ve “Göstergebilim” Yanlış Adlandırması Kapsamında Eco’nun Semiotik İdraki.

(televizyonda olduğu gibi) vuku bulmasını ciddi anlamda ayırmak gerekmektedir. Elbette ikincisi hiç de sağlıklı bir iletişim şekli değildir. Zira mekânsal ve zamansal ayırımın telafisi için gereken iç rabıta bu tür iletişimde kurulamaz. Ayrıca konuşanın kullandığı sembolleri idrak edecek bir muhatap tek tip değildir. İletişimde denklik olmaz ise sonuç alınması da mümkün olmaz.

Metafor ve Metonimi Arasındaki Zıtlık

Jakobson *motorik afazi* (Broca-Afazi olarak da bilinen) ile *duyusal afazi* (Wernicke-Afazi olarak da bilinen) arasındaki farkı; “benzerlik bozukluğu” ve “yakınlık (kurma)/ rabıta bozukluğu” arasındaki farkta görür. Jakobson aslında “dichtonomie”yi yani “ikilik” tanımlamasını motorik ve duyusal afazi arasındaki ayırım için daha aydınlatıcı bulur. Bu durumda bilhassa kodlama ve kodu çözme becerisi sekteye uğramış olur (Jakobson, 1996: 168). Jakobson *metaforu* “benzerlik kurma rahatsızlığı” ile; *metonimi*yi de “rabıta kurma rahatsızlığını” ile bağlantılı görür (Jakobson, 1996: 168).

Afazinin çeşitleri oldukça fazladır ve ziyadesi farklıdırlar birbirlerinden. Fakat bunların tümü Jakobson’a göre metafor ve metonimi kutupları arasında hareket eder (Jakobson, 1996: 167).

Afazi (Aphasie, Yun. ἀφασία aphasía “dilsizlik” manasında) rahatsızlığına sahip kişilerde genelde beynin sol celebrum’unda *lezyon* (doku tahribatı) mevcuttur. Afazi birçok farklı sebebe bağlı olabilir. Mesela felç, travmatik beyin yaralanması, tümör, kanamalı hastalıklar vb. Neticede (genellikle) kişinin konuşma kabiliyeti ile ilgili (dolayısı ile idrak, yazma ve okuma da buna dahil olmak üzere) ciddi kayıplar söz konusudur. Jakobson’a göre afazi rahatsızlığında ilk hasar az ya da çok *seleksiyon* ve yer değiştirme veya *kombinasyon* ve bağlam-kurma becerisi ile ilgilidir. İlkinde meta-linguistik işlemler ile ilgili bir rahatsızlık mevzubahistir; diğerinde ise linguistik birimlerin hiyerarşisini korumak ile ilgilidir bu sorun. Afazinin ilk tipinde (seleksiyon; “*in absentia*”) *benzerlik* rabıtaları kurmak, ikincisinde ise (kombinasyon; “*in praesentia*”) *yakınlık* (bitişiklik) kurmak becerisi ya ciddi anlamda sınırlanır ya da tamamı ile ortadan kalkar. Benzerlik kurma rahatsızlığında *metafor*, yakınlık kurma rahatsızlığında ise *metonimi* hedef alınır. Bu aşamada çocuklar üstünde uygulanan bir çağrışım testini misal verir Jakobson. Anahtar bir kelimeye çocukların vereceği ilk sözlü tepki üstünden yapılan testte her iki zıt *lengüistik* süreçten hangisine eğilimli olduğu tespit edilecektir. Çocukların uyarıcı-kelimeye karşı tepkileri ya *yer değiştirme esasına dayalı* ya da *tamamlama esasına uygundur*. Tamamlama tepkisinde uyarıcı ve reaksiyon birlikte sentaktik bir yapı kurar; çoğunlukla da bu bir cümle olur. Mesela *hut* [kulübe] dendiğinde bir çocuk *burnt out* [yanmış] der ve bir diğeri de *is a poor little house*

[fakir küçük bir ev]. Her ikisi de “oluş” esaslıdır. Fakat ilki saf bir anlatımsallık içerirken diğeri kulübe öznesi ile çifte bağlantı kurar. Bu bağlantı bir yandan bitişik-pozisyonel iken (yani *sentaktik* bitişiklik hasıl ediyorken) diğeri yandan da semantik denklik kurgular (Jakobson, 1996: 168). Akabinde ihtimal sayısını artırarak analizi genişletir Jakobson. “Hut” uyarıcı-kelimesi şu tür yer değiştirme reaksiyonlarına göre tetkik edilebilir: “hut” totolojisi “cabin” ve “hovel” [kulübe] kelimeleri ile sinonimdir. Bunun antonimi yani zıttı “palace” [saray] ve metaforik karşılığı da “den” [mağara] ve “burrow” [yuva] olacaktır. Kelimelerin karşılıklı olarak konuşlandırılıp birbiri ile yer değiştirebilecek olması bir pozisyon-benzerliği ortaya koyar. Ayrıca bu tür tüm kelime reaksiyonları uyarıcı-kelime ile benzerlik bakımından da rabitalıdır. Bu kelime için metonimik karşılık verilirse maksat daha net anlaşılacaktır. Jakobson buna “thatch” [samandan çatı], “litter” [samandan hayvan yatağı] veya “poverty” [yoksulluk] misallerini verir. Bu kelimeler *pozisyon benzerlikleri* ve *semantik rabitalar* arasında bir kombinasyon, daha doğrusu karşıtlık ortaya koyar (Jakobson 1996, 169).

Tatbikat ve Netice

Buraya kadarki izah Jakobson’un metafor açısından temel teşkil edecek düşüncelerini idrak için yeterli olsa gerektir. Okurdan beklenen şey bu iki temel refleksi birbirinden ayırmasıdır.

“Sarı Bal, kasabannın felâketiydi. Sık sık taşıp köprüleri götüren Deliçay, damları çökerten karayel, bağları soyan dolu kadar zararlıydı. Onun da götürdüğü çiftlikler, çökerttiği damlar, soyduğu bağlar vardı. Hemen her mirastan hakkı, her kazançtan hissesi olurdu. Bu işsiz, eğlencesiz, ücra beldenin ahalişi para sarf etmek ihtiyacı duyduktan zaman içer içer, Sarı Bal’ın kapısını çalarlardı” (s.72)

Ayırmaktan kasıt gayet basit düzeyde buradaki ifadelerin birbirleri ile olan rabitalarından *birbirlerini muhtevi olma ihtimalleri* ile *birbirlerini muhtevi edilmeleri* arasındaki farkı sarahaten idrak etmektir. Yani Sarı Bal (müşebbeh), felakete (müşebbehün bih) teşbihinde zikredilen, genişleyen *veh-i şebbehler* arasında tekrar Deliçay, karayel ve dolu müşebbehün bihleri ile alakalandırılır. Okur bu aşamada *in absentia* ve *in presentia* arasındaki farka odaklanmalıdır. Köprüleri yıkmak “Deliçay”ın, damları çökertmek “karayel”in ve bağları soymak “dolu”nun şahsında varken “felâket” olmak bir insanın zatında yoktur. Dolayısı ile metaforik alaka *seleksiyon* iken, metonimik çerçeve *kombinasyona* karşılık gelir.

Jakobson’un benzerlik ve bitişiklik üstüne kurguladığı seleksiyon ve kombinasyon kelimeleri ile de sistematığe ettiği düşünce şu hali ile bariz bir metafor teorisi gibi görünmüyor. Jakobson’u “geçici ikâme” teorisi kapsamında

ele almak makul olmakla birlikte onun yaptığı daha ziyade *analoji* ve *alan* teorilerinden istifade ile *metoniminin* ayak altında dolaşmasını engellemek olarak görülmelidir. Zira Aristoteles'ten beri metonimi ve metafor ayırımı ciddi bir sorun teşkil eder, öyle ki en popüler teorilerden biri olan Lakoff ve Johnson'un "Kavramsallaştırma Teorisi"nin en büyük zayıflıklarından biri ka-naatimize göre bu ayrımı sağlıklı bir şekilde yapamamalarıdır.

Bu iki kavram arasındaki karşılıklı ilişki bilhassa şiir kapsamında ön plana çıkar. Buna Rus şiirinden genel bir misal verir Jakobson. Şarkı sözlerinde daha ziyade metaforik yapı hâkim iken kahramanlık destanlarında daha ziyade metonimi ağır basar (Jakobson, 1996: 169).

Metaforik sürecin önceliği romantik ve sembolik ekollerde birçok defa gözlenebilir. Buna mukabil metoniminin realist edebiyattaki tavrı yeteri kadar öne çıkarılmamıştır Jakobson'a göre. Bitişiklik rabitasının prensiplerini takip ile realist yazar metoniminin kurallarına göre davranışlardan bunun arka planına ve kişilerden de mekânsal ve zamansal tasavvurlara geçer. Parçayı bütün için (*pars pro toto*; cüz'ü söyleyip küllü kastetmek) kullanmak kastedilir bilhassa burada. Buna Tolstoy'dan bir misal verir Jakobson: *Anna Karenina*'nın intihar sahnesinde (trenin altına atlamaya azmettiği kısımda) Tolstoy dikkati kahramanın çantasına çeker. *Savaş ve Barış*'ta "üst dudakta saç" ve "çıplak omuzlar" sinekdokileri ile bu özellik tatbik edilmiştir (Jakobson, 1996: 170). Ayrıca resim sanatından da misaller verir Jakobson bu ayrıma. Mesela kübizm metonimik iken, sürrealizm daha ziyade metaforiktir.

Kombinasyonun (*in presentia*) metonimik temelli kullanımı ve seleksiyonun (*in absentia*) metafor esaslı genişlemesi hikâye tahlili için kullanıldığında sağlam neticeler verecek bir sistem ortaya çıkarabilir. Jakobson'un yaptığı ayrıma göre mesela seleksiyonun daha romantik ve sembolik bir anlatım tarzının uzantısı olmasına mukabil seleksiyon nispeten realizm ağırlıklıdır. Bir deneme yapalım:

"Artık oda dumanla dolmuştu. Rakının verdiği bir ihtiyaçla misafirler sık sık dışarı çıkıp geliyorlardı. Kapı her açılışında *üzerine basılmış bir köpek yavrusu gibi yürekten, tiz, ızdıraplı* bir figan kopartıyor, bu ses çalgının da, oyunun da yük-seğine çıkıyordu.

Kadeh yine fasılasız dönüyordu. Oda dışardaki dondurucu ayaza rağmen artık öyle ısınmıştı ki çengiler terlemeye, seyirciler üzerlerindeki birer birer atmaya başladılar. Sarı Bal, alınına toplanıp dizilen ter tanelerini sildirmek üzere ikide birde def çalan kocakarının önüne zillerini vurmaktan vazgeçmeyerek, eğiliyor, kirli çevreye yüzünü uzatıyordu. Ara sıra da bir vakit bulup kenarda serili yataklara yaklaşıyor, yatan çocuklarının üzerine eğilerek galiba uyuyup uyumadıklarına, açılıp açılmadıklarına bakıyordu." (s.73)

İlk paragraftaki benzetme seleksiyonun bariz bir örneği. Bu da daha ziyade dış bağlantıyı öne çıkarır. Buna mukabil ikinci paragraf nerede ise tamamen metonimik sisteme sahiptir. Bu ayrım, genel anlamda Çehov ve Maupassant tarzı için bizi metnin tamamını ya eylem esaslı ya da tahlil esaslı değerlendirmeyi gerektirdiği için aradaki geçişler önemini yitirir. Bir hikâye pekâlâ bu iki tarz arasında bir yerde olabilir. Konunun idrakine yardımcı olmak üzere iki paragrafı seleksiyon ve kombinasyon bakımından *kabaca* ters çevirelim. Akabinde yapılacak mukayese meramın anlamlaşmasına kâfi gelecektir.

“Artık oda dumanla dolmuştu. Rakının verdiği bir ihtiyaçla misafirler sık sık dışarı çıkıp geliyorlardı. Kapı her açılışında bir figan kopartıyor, bu ses çalgının da, oyunun da yüksekine çıkıyordu.

Kadeh yine fasılasız dönüyordu. Oda dışardaki dondurucu ayaza rağmen; *cehennemden bir köşe gibi*, öyle ısınmıştı ki çengiler terlemeye, seyirciler üzerlerindeki birer birer atmaya başladılar. Sarı Bal, alınına toplanıp dizilen *şebnem* tanelerini sildirmek üzere ikide birde def çalan kocakarının önüne zillerini vurmaktan vazgeçmeyerek, eğiliyor, kirli çevreye yüzünü uzatıyordu. Ara sıra da bir vakit bulup kenarda serili yataklara yaklaşıyor, yatan çocuklarının üzerine *yeni boy atmış bir fidan zarafeti ile* eğilerek galiba uyuyup uyumadıklarına, açılıp açılmadıklarına bakıyordu.” (s.73)

Jakobson daha somut bir misal olmak üzere Rus yazar Gleb Ivanovic Uspenskij’in (1840-1902) hayatının son yıllarında muzdarip olduğu akıl hastalığından bahseder. Ki bu durum onun dil algısını da ciddi anlamda etkilemiştir. Nazik bir hitap olarak yan yana geldiği üzere onun ön adı ve baba adı (Gleb Ivanovic), iki farklı canlıya atıfta bulunuyormuş gibi kullanılmaktadır. Gleb onun tüm erdemlerine sahiptir; buna mukabil Ivanovic ismi baba ile oğul arasındaki rabıtayı işaret eder, Uspenskij ise tüm ahlaksızlıkların vücut bulmuş şekli gibidir. Bu çoklu kişiliğin dilsel yönü yani iki sembolü aynı şeyde kullanmak ile ortaya çıkan yetersizlik “benzerlik algılama bozukluğu” olarak nitelendirilebilir. Benzerlik algılama problemi metonimi eğilimi ile yakından alakalı olduğu için genç Uspenskij’in üslûbu bilhassa tetkik edilmelidir. Bunu Anatoly Kamegulov yapar, ki netice Jakobson’un teorik beklentisini karşılar niteliktedir. Analizin de gösterdiği üzere Uspenskij metonimi ve bilhassa da sinekdokiyi muhtevi bir üslup kullanma eğilimindedir. Detayların miktarı mucibince yazar oldukça dar bir konuşma çerçevesi içinde fırtınalar koparmaktadır; bunaltan, tamamını idrakın mümkün olmadığı ifadeler nerede ise hiç tasvire sahip değildir.*

* Jakobson 1996, 172; alıntı: Kamegulov 1930, 65 ve 145.

Kitapta verilen bu *parçalanmış* betimlemeyi zikretmekte fayda var.

Şüphesiz müellifin metonimik üslubu dönemin hâkim edebî anlayışının (ki 19. yüzyılın gerçeklik idrakinden bahsediyoruz) tesiri altında kalmış olmalıdır; fakat bu sanat yönünü aşırılıklarla sonu kadar götürmek azminden de anlaşılacağı üzere bilhassa Gleb Ivanovic'in şahsi idraki belirleyici sayılabilir. Jakobson'un da zikrettiği üzere üslup özelliklerinden onun ruhsal rahatsızlığı ile ilgili alametleri sezme ve bunları ayıklamak kesinlikle mümkündür. Bu vesile ile mühim olan unsuru bir daha zikrederim; metonimik ve metaforik tasavvur imkanları arasındaki bariz çekişme sembolik süreçle birlikte pek duyumsanmaz bir surette gelmekle beraber, daha ziyade "içsel" veya "sosyal" olmak tavrı ile öne çıkar.

"Kenarında beyaz yama olan hasır şapkanın altından uzanan sağlı sollu saçlar bir yaban domuzunun azı dişleri gibi idi; oldukça yağlı, kalınlaşmış çenesini tüm genişliği ile yağlanmış pamuklu yakanın üstüne yaydı ve boyun kısmından sıkıca tutturulmuş paltonun üstüne bir tabaka gibi bıraktı. Paltosunun altında şişman parmaklarına gömülmüş bir yüzük ile muazzam elleri dikkat çekiyor, bakır başlıklı bir baston, hatırı sayılır derecede şişmiş bir karın ve muslin kumaşından yapılmadığı aşikâr olan ve paçasının genişliği ile çizmeleri hemen hemen görmez kılan ziyadesi ile bol bir pantolon."

KAYNAKÇA

- Austin, John Langshaw (1962); *How To Do Things With Words*. Oxford: Oxford University Press; Deutsch (1972); *Zur Theorie der Sprechakte*, Stuttgart: Reclam)
- Beardsley, Monroe C. (1958); *Aesthetics. Problems in the Philosophy of Criticism*. New York: Harcourt Brace und World, S.114-147.
- Beardsley, Monroe C. (1962/1983); „The Metaphorical Twist“, in: *Philosophy and Phenomenological Research* 22, S. 293-307; (1983/1996); „Die metaphorische Verdrehung“. In: *Haverkamp*, Anselm (ed.), in *Theorie der Metapher*, S.120-141.
- Bühler, Karl (1927/1978); *Die Krise der Psychologie*. Berlin: Ullstein.
- _____ (1934/1978); *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Berlin: Ullstein.
- Carroll, Lewis (1865); *Alice's Adventures in Wonderland, Kap. VI*.
- Cohen, Ted (1973); Illocutions and Perlocutions, in: *Foundations of language* 9/ 1972-1973, S.492-503.
- Cohen, Ted (1975); „Figurative Speech and Figurative Acts“. In: *The Journal of Philosophy* 71 (1975), S.669-684. = Johnson, Mark (ed.) (1981), S.182- 199. ÜB: „Figurative Rede und figurative Akte“. In: Haverkamp, Anselm (ed.) (1998), S.29-48.
- Cohen, Ted (2008); *Thinking of Others: On the Talent for Metaphor*, Princeton.
- Duman, Mehmet Akif (2018); *Von der Rhetorik zum belâgat, vom mecâz zur Metapher (Die Suche nach einer terminologischen Äquivalenz zum Begriff Der Metapher im Türkischen durch Vergleich von Rhetorik und belâgat)*, Berlin: Logos Verlag.
- Jakobson, R. - Halle, M. (1960); *Grundlagen der Sprache*. Berlin: Akademie-Verlag, s.51-54: Teil 11, Kap. 2 “Der Doppelcharakter der Sprache”; 65-70: Kap. 5 “Die Polarität zwischen Metaphorik und Metonymik”. ÜB. von Georg Friedrich Meier. [Orijinal başlık: *Fundamentals of Language. The Hague / Paris 1956, Part II, ch. 2 “The Twofold Charakter of Language”; 90-96: ch. 5 “The Metaphoric and Metonymie Poles”*]; (1996): “Der Doppelcharakter Der Sprache und Die Polarität Zwischen Metaphorik und Metonymik”, in: Haverkamp, *Theorie der Metapher*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s.163-174.
- Jakobson, Roman - Krystyna Pomorska, (1982); *Poesie und Grammatik. Dialoge*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Jakobson, Roman (1971); *Selected Writings II: Word and Language*, The Hague: Mouton.
- Kamegulov, A. (1930); *Stil' Gieba Uspenskogo*, Leningrad, s.65 ve 145.
- Karay, Refik Halit (1967); “Sarı Bal”, *Başlangıcından Bugüne Türk Hikâye Antolojisi*, Haz. Yaşar Nabi, Mustafa Baydar, Sunullah Arısoy, İstanbul: Varlık Yay, s.68-76.
- MacKay, D. M. (1952); In search of basic symbols, *Cybernetics*, Transactions of the Eight Conference, New York, s.183.
- Saussure F. de (1992); *Cours de linguistique generale*, 2. Baskı, Paris, s.68 vd., s.170 vd; (2001); *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Hg. v. Charles Bally/Albert Sechehaye. ÜB. v. Herman Lommel. 3. Aufl. Berlin/New York: de Gruyter.